

Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь: Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Міжвузівський центр «Крим», 2011. – №211. – 182 с. – С. 166–168.

Соломахін Андрій Федорович

УДК 81'373.22:524.3

аспірант кафедри української мови та соціолінгвістики

Херсонського державного університету

10.02.01 – українська мова

Відонімна природа астрономічної термінології

У статті проаналізовано астрономічну термінологію з ономастичним компонентом, визначено основні групи термінів даного класу, проведено структурно-морфологічний аналіз.

Ключові слова: астрономічна термінологія, онім, астрономічна термінологія з ономастичним компонентом.

Соломахин Андрей Фёдорович

Отонимная природа астрономической терминологии

В статье осуществлён анализ астрономической терминологии с ономастическим компонентом, определены основные группы терминов данного класса, проведено структурно-морфологический анализ.

Ключевые слова: астрономическая терминология, оним, астрономическая терминология с ономастическим компонентом.

Solomakhin Andrey Fedorovich

Origin of names of astronomical terminology

Astronomical terminology, onomastic component were analyzed in the article. The main groups of the terms of astronomical class were categorized. Also structural and morphological analyses were definite.

Key words: astronomical terminology, onym, astronomical terminology with onomastic component.

Століттями люди прагнули досягнути безкрайній простір зоряного неба, упорядкувати та описати незлічені скупчення зір, з'ясувати їх природу та будову. Так, пов'язуючи космос із власними релігійними віруваннями та міфами, наші предки давали небесним об'єктам імена міфічних істот та богів. Безліч назв сузір'їв, планет, астероїдів, комет, що використовуємо сьогодні, прийшли з Давньої Греції та Риму, де вони формувалися поступово, протягом сотень років.

Пізніше, з розвитком науки, спеціальні астрономічні терміни почали набувати імен своїх винахідників та першовідкривачів, збагативши таким чином астрономічну термінологію новими одиницями.

Розв'язання проблем, пов'язаних із дослідженням терміносистем різних галузей знань та термінології як науки в цілому, завжди було важливим лінгвістичним завданням і привертало увагу науковців. Серед дослідників-лінгвістів, які у своїх наукових розвідках зверталися до теоретичних та практичних проблем українського лексикону, можна відзначити праці М.О. Вакуленка, Т.Р. Кияка, А.В. Крижанівської, О.А. Лисенко, Л.О. Симоненко, Т.І. Панько. Проте, незважаючи на зацікавленість науковців питаннями пов'язаними з термінологічними процесами української мови, чимало аспектів, пов'язаних з описом фахових терміносистем, залишаються не розглянутими і потребують детального доповнення та аналізу.

Актуальним сьогодні постає комплексне вивчення астрономічної термінології, вагому частину якої складають термінологічні одиниці з ономастичним компонентом. До вивчення цієї проблеми у вітчизняній лінгвістиці зверталася Процик І.Р., розглядаючи астрономічну лексику в контексті української фізичної термінології.

Метою статті є опис особливостей функціонування астрономічної термінології з ономастичним компонентом та визначення її структурно-граматичної приналежності.

Тому головними завданнями цієї наукової розвідки є аналіз астрономічної термінології з ономастичним компонентом за функціональним призначенням, здійснення лексико-семантичного аналізу, з'ясування синонімічних відношень, окреслення головних способів словотворення у структурі астрономічної термінології.

За функціональним спрямуванням астрономічну термінологію з ономастичним компонентом можна поділити на такі групи:

1) небесні тіла з іменами міфологічних істот, серед яких спостерігаємо як однослівні терміни, так і терміносполуки: *сузір'я Андромеди* (небесний об'єкт, названий ім'ям доньки ефіопського царя Кефея та цариці Кассіопеї), *сузір'я Кассіопеї* (сузір'я, назване на честь ефіопської цариці Кассіопеї), *Меркурій* (планета Сонячної системи, що названа ім'ям давньоримського бога торгівлі), *Венера* (планета Сонячної системи, що названа ім'ям богині давньоримської міфології, яка уособлювала собою красу та кохання), *Марс* (планета Сонячної системи, названа ім'ям давньоримського бога війни), *Юпітер* (планета Сонячної системи, названа ім'ям давньоримського бога світла), *Сатурн* (планета Сонячної системи, що названа на честь давньоримського бога землеробства, садівництва, виноградарства), *Уран* (планета Сонячної системи, названа ім'ям божества Урана, уособлення неба та піднебесного простору), *Нептун* (планета Сонячної системи, що носить ім'я давньоримського бога морів), *сузір'я Волосся Вероніки* (сузір'я, назване на честь Вероніки – дружини єгипетського фараона Птолемея III Євергета (3 ст. до н.е.)), *Іо* (супутник Юпітера, названий на честь доньки давньогрецького царя Аргосу Інаха, в яку був закоханий Зевс), *Ганімед* (супутник Юпітера, названий на честь сина троянського царя), *Демос* (супутник Марса, названий ім'ям давньогрецького божества, що уособлював народ грецьких полісів), *Фобос* (супутник Марса, названий ім'ям сина бога війни Ареса), *Єврона* (супутник Юпітера, названий на

честь доньки фінікійського царя), *Аполлона група* (сукупність астероїдів, названа на честь бога сонця в давньогрецькій міфології);

2) небесні тіла з іменами першовідкривачів, культурних діячів, науковців, мандрівників: *Аренда-Роланда комета* (комета відкрита 8 листопада 1956 р. С. Арендом та Г. Роланом), *Шмідта комета* (комета, названа на честь Іоганна Шмідта, німецького астронома та геофізика), *Магелланові хмари* (галактики-супутники Чумацького шляху, названі на честь Фернандо Магеллана, котрий вперше спостерігав їх у 1519 р. під час кругосвітньої подорожі), *Сейфертівські галактики* (галактики, названі за іменем їхнього відкривача астронома Сейферта), *комета Галлея* (комета, названа на честь О. Галлея), *комета Джакобіні-Ціннера* (комета, що була відкрита М. Джакобіні (Ніцца, Франція) та Е. Ціннером (Бамберг, Німеччина)), *зоря Вольфа-Райє* (клас зірок, названих іменами французьких астрономів Ш. Вольфа та Ж. Райє, які вперше звернули увагу на особливості їх спектра в 1867 р.), *Енке комета* (комета, названа на честь Іоганна Франца Енке), *Хербіга-Аро об'єкти* (небесні об'єкти, що є невеликими конденсаціями газу і пилу неправильної форми та виявлені Дж. Хербігом (США) та Г. Аро (Мексика) у 1948-1952 рр.), *Койпера пояс* (область Сонячної системи за орбітою Нептуна, названа ім'ям американського астронома Дж. Койпера), *Оорта хмари* (область Сонячної системи, що є джерелом комет, названа в честь нідерландського астрофізика Яна Оорта), *Крейца сім'я комет* (сімейство комет, назване на честь астронома Генріха Крейца), *Барнарда зоря* (зоря у сузір'ї Змієносця, що названо на честь Едварда Барнарда, який відкрив її в 1916 р.);

3) астрономічні терміни з прізвищами науковців: *Герцшпрунга-Рессела діаграма* (діаграма, що вказує залежність між абсолютною зоряною величиною, спектральним класом, світністю та температурою поверхні зірок, була запропонована в 1910 р. Ейнаром Герцшпрунгом (Данія) та Генрі Расселом (США)), *Доплера ефект* (явище зміни частоти хвилі, яка випромінюється рухомим джерелом, назване на честь Крістіана Доплера), *Бальмера серія* (спектральна серія в спектрі атома водню, названа на честь швейцарського

фізика Йоганна Бальмера, який відкрив цю серію в 1885 р.), *петля Барнарда* (туманність в сузір'ї Оріона, що була відкрита та сфотографована в 1895 р. Едвардом Емерсоном Барнардом), *модель Всесвіту Фрідмана* (модель, що описує еволюцію Всесвіту, запропонована в 1922 р. Олександром Фрідманом), *меридіан Керрінгтона* (система відліку геліографічних довгот, запропонована англійським астрономом Річардом Керрінгтоном), *Герцшпрунга послідовність* (область на діаграмі Герцшпрунга-Рассела, яка містить зорі, джерелом енергії яких є термоядерний синтез гелію із водню, названа на честь данського астронома Ейнара Герцшпрунга), *Кеплера закон* (закони, що описують рух планет навколо Сонця, названі на честь німецького астронома Йогансена Кеплера), *шкала Кельвіна* (шкала абсолютної температури, що була відкрита Уільямом Кельвіном), *Декартова система координат* (система координат, вперше запропонована відомим французьким математиком Рене Декартом близько 1637 р.), *космогонічна теорія Джинса* (теорія, запропонована англійським астрономом Джеймсом Хопвудом Джинсом), *Евершеда ефект* (радіаційні потоки речовини в сонячних плямах, уперше спостерігав англійський астроном Джон Евершед), *Еддінгтона межа* (вперше відкрив і описав англійський астроном Артур Стенлі Еддінгтон), *Ейлера кути* (три кути, за допомогою яких математично описується поворот однієї системи координат відносно іншої в тривимірному просторі, описав швейцарський математик Леонард Ейлер);

4) астрономічні інструменти та прибори з прізвищами науковців: *телескоп Максудова* (оптична система телескопа, винайдена в 1941 р. російським астрономом Д.Д.Максудовим), *система рефлектора Гершеля* (телескоп-рефлектор, що був сконструйований англійським астрономом Уільямом Гершелем в 1772 р.), *рефлектор системи Річі-Кретьєна* (телескоп, розроблений американським астрономом Річі Джорджем Уїллісом та французьким астрономом Анрі Кретьєном).

Поряд із загальноприйнятими назвами небесних тіл спостерігаємо цілу низку синонімічних назв, зокрема, таких, що виникли у фольклорі різних народів

світу. Планета Венера, названа на честь давньоримської богині кохання, в часи Давньої Греції мала два імені: Фосфор та Еосфор (у перекладі «той, що несе світло»), також Геспер – «вечір», так називали цю планету у вечірній час доби. Давні греки називали цю планету Афродітою, богинею кохання та краси. Українські пращури здавна називали Венеру – Вечірня зірка. Перед сходом Венеру називали Вранішньою зіркою, Світовою зорею, Зорницею і Дежницею. У Польщі цю планету Сонячної системи називали Служницею Місяця, Подругою Місяця. У сербів та хорватів – Зорняча, у словен – Пораниця. Араби називають Венеру Зухра.

Сузір'я Волосся Вероніки в Україні називали Волосожар або Стожари. Такі ж назви отримали групи зірок Плеяди та сузір'я Оріон. Сузір'я Кассіопеї має назву Ворона. Сузір'я Оріон в різних місцевостях України теж має різні назви: Косарі, Полиця, Чепіги [8, 174]. В арабських країнах це сузір'я носить назву Мінтака, що в перекладі означає «пояс».

Як бачимо, варіативність назв небесних об'єктів пов'язана зі специфікою культурного рівня, релігійних уявлень, господарською діяльністю різних народів світу, які, спостерігаючи за нічним небом, давали різні імена невідомим планетам та зіркам.

На думку І.Р. Процик, поширеним способом поповнення української астрономічної термінології є аналітичний, в основу якого покладено творення складених термінів-словосполучень [7, 158]. Відповідно терміни, що містяться в системі астрономічної лексики, характеризуються різною структурно-граматичною будовою. До поширених моделей термінів належать сполучення «іменник у Н.в.+іменник у Р.в.»: *перадокс Алголя, мерейорит Альєнде, телескоп Шмідта, телескоп Максудова, серія Бальмера, петля Барнарда, комета Шмідта, комета Галлея, меридіан Керрінгтона, критерій Джинса, шкала Фаренгейта*. Ускладнену форму становлять відонімні астрономічні терміни, представлені відразу двома прізвищами науковців: *комета Арєнда-Ролана, діаграма Герцишпрунга-Рессєла, комета Джакобіні-Ціннера, зорі Вольфа-Райє,*

комета Грігга-Шелерупа, об'єкти Бекліна-Нейгебауера, шкала Кельвіна-Гельмгольца, залежність Кукаркіна-Паренаго.

Наступну групу астрономічних термінів з ономастичним компонентом становить модель «прикметник у Н.в.+іменник у Н.в.»: *Бальмерівський декремент, Бальмерівський стрибок, юліанське сторіччя, юліанський календар, Бесселів рік, Магеллановий потік, Галілеєві супутники, Герципрунга послідовність, Шварцшильда радіус, Допперівське зміщення, Евершєда ефект, Майкельсона ешелон, Занстра метод, Планківські одиниці, Галілея перетворення.* Слід зазначити, що «у таких словосполучах термінологічного характеру іменники поєднуються з прикметниками, що втратили значення присвійності. Компоненти таких складних назв зазнали часткового лексичного зрощення, тобто прикметник може бути у препозиції й у постпозиції» [7, 158].

Малочисельну групу становлять трикомпонентні сполуки типу «прикметник у Н.в.+іменник у Н.в.+іменник у Р.в.»: *гравітаційна стала Гаусса, гравітаційна стала Кавердиша, космогонічна гіпотеза Канта.*

Рідковживаними є терміни, що побудовані за зразком «іменник у Н.в.+іменник у Р.в.+іменник у Р.в.»: *модель Всесвіту Фрідмана, модель Всесвіту Енштейна, система рефлектора Гершеля, закон механіки Ньютона, принцип відносності Галілея.*

До окремої групи слід віднести багатоконпонентні терміни з ономастичним компонентом: *Каптейна план вибраних площадок, Комптонівське розсіювання електромагнітного випромінювання.*

Отже, до складу української астрономічної термінології з ономастичним компонентом уходять функціональні одиниці, які можна умовно поділити на такі групи: небесні тіла, названі іменами міфологічних істот; небесні тіла, названі іменами першовідкривачів, культурних діячів, науковців, мандрівників; астрономічні терміни, що містять прізвища науковців; астрономічні інструменти та прибори, що містять прізвища науковців. На структурно-граматичному рівні виявлено такі моделі: «іменник у Н.в.+іменник у Р.в.»; «прикметник у Н.в.+іменник у Н.в.»; «прикметник у Н.в.+іменник у

Н.в.+іменник у Р.в.»; «іменник у Н.в.+іменник у Р.в.+іменник у Р.в.» та багатокомпонентні терміни.

Перспективу подальших розвідок убачаємо у вивченні особливостей астрономічної термінології в діяхронному плані, виявленні специфічних її ознак як складової частини лексичної системи української мови.

Література

1. Андрієвський С.М. Курс загальної астрономії: навчальний посібник [Текст]/ С.М. Андрієвський, І.А. Климишин. – Одеса: Астропринт, 2007. – 480 с.
2. Александров Ю.В. Небесна механіка [Текст]: підручник [для студентів вищих навчальних закладів]/ Ю.В. Александров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2004. – 236 с.
3. Александров Ю.В. Основи релятивістської космології [Текст]: навчальний посібник/ Ю.В. Александров – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2004. – 134 с.
4. Астрономічний енциклопедичний словник [Текст]/ за загальною редакцією І.А. Климишина, А.О. Корсунь. – Львів: Видавництво ЛНУ, 2004. – 548 с.
5. Климишин І.А. Нариси з історії астрономії [Текст]/ І.А. Климишин. – К.: Радянська школа, 1987. – 208 с.
6. Климишин І.А. Перлини зоряного неба [Текст]/ І.А. Климишин. – К.: Радянська школа, 1981. – 141 с.
7. Українська термінологія і сучасність [Текст]: зб. наук. праць. вип. VIII/ відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2009. – 316 с.
8. Українське народознавство [Текст]: навч. посібник/ Ред. С.П. Павлюк, ред. Г.Й. Горинь, ред. Р.Ф. Кирчів. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.